

elterjedtségét térképen szemléltette volna. Ezek viszonylag kis térképeken nem nagy helyet foglalóan is megvalósíthatók lettek volna, úgy, ahogy azt Kristó Gyula tette a Magyar Nyelv LXXIV. évfolyamában, de maga a szerző is Nyelvőrbeli közleményében. Hát még mennyire örülni lehetett volna egy nagy összesítő térképnek, amely a középkori magyar nyelvterület meghatározásához is fontos járulékot adhatott volna. Most több szempontból is megértem hiányukat, de ha a mű – mint nagyon remélem és fontosnak tartom – publikusan megjelenik, ajánlom a szerzőnek a szemléltető szempont figyelembevételét.

Bosszankodnom az értekezés olvasása során csak egy dolog miatt kellett – de arról Mező András nem tehet. A rossz kötés következtében a mű forgatása közben lapjaira esett szét, úgyszólván kezelhetetlenné vált.

4. Mint látható, kötekedő, kiigazító, többleteket kívánó megjegyzéseim egyike sem lényegbe vágó, olyan értelemben, amelyik e nagyon kitűnő munka egészének értékéből számottevő dolgot elvenne. Mező András értekezése a magyar nyelvészet és benne a magyar névtan magas tudományos színvonalú, kiemelkedő teljesítménye, s egyúttal a magyar művelődéstörténet igen jeles gyarapítója. Bár több hasonló születhetne a jövőben is.

Akadémiai doktori cím elfogadására nagy meggyőződéssel, a legmelegebben ajánlom.

Budapest, 1996. január 18.

DR. BENKŐ LORÁND
akadémikus

**Opponensi vélemény Mező András: Magyarország
patrociniumi helységnevei (11–15. század) című doktori
értekezéséről (361 oldal)**

I.

Már a 19. század elején, 1822-ben felfigyelt Csaplovics János arra, hogy „Őseink ájtatossága igen sok lakhelyeket szent és egyházi személyek ... után keresztelt meg. Így viselik ... szentek neveit 468 lakhelyek; legtöbb Sz. György 47, legkevesebb Sz. Jakab 9. Sz. György után következnek 43 Márton, 42

Miklós, 36 János, 34 Mihály, 28 Péter, 20 László, 18 Mária (Boldog Asszony nevű falukat is ide számlálván), 17 András, 17 Sz. Király, 13 Erzsébet, 12 Pál, 11 István, 11 Lőrinc után nevezett helységek.” (Csaplovics János: Ethnographiai Értekezés Magyar Országról. In: Tudományos Gyűjtemény 1822/6. sz. 26–27. A helyesírást és a központosítást némileg modernizáltam.) Az osztrák Friedrich Umlauf 1886-ban 53 Szentgyörgy, 47 Szentmárton, 47 Szentmiklós és 45 Keresztúr nevű helységet talált Magyarországon (Umlauf XIV). Az erdélyi szász Gustav Kisch „Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer” (Leipzig, 1929.) című munkájában Erdély német, magyar és román helyneveit vizsgálta meg, és 31 oldalas fejezetet szentelt az egyházi vonatkozású, zömükben templomcími eredetű helységneveknek (265–296). A magyar kutatók sorából előbb Melich János, majd Kniezsa István, Schwartz Elemér, Moór Elemér, Mollay Károly, Mikesy Sándor, Benkő Loránd és többen mások számos részletkérdést vetettek fel és tisztáztak a templomcími eredetű helységnevek terén. Magam is nagyszámú ilyen helységnevet vizsgáltam meg a FNEsz.⁴-ben. De mindeddig hiányzott egy olyan monográfia, amely teljes szélességében és mélységében mutatja be helységneveinknek ezt a fontos és színes csoportját a 11–15. század időhatárain belül. Ennek a munka- és időigényes feladatnak az elvégzésére vállalkozott a kiváló filológiai és történettudományi felkészültségű és ernyedetlen szorgalmú Mező András. Értekezésének 1390 templomcími helységnevet felölelő és a névadó szentek vagy hittitkok szerint 77 alfejezetre tagolt törzsanyaga és a járulékos fejezetek ismeretében máris teljes felelősséggel előrebocsájthatom, hogy magasan az átlag fölé emelkedő, mintaszerű monográfiát alkotott, amely minden elismerést megérdemel, beleértve természetesen a nagy doktori tudományos fokozat odaítélését is.

II.

Rátérek az értekezés egyes részleteit illető észrevételeimre.

A szerző a *patrocinium*-ot már értekezése címében is ’templomcím, titulus ecclesiae’ értelemben használja, belefoglalva a szent pártfogókat, védőszenteket, patrónusokat (Szent Miklós, Szent Márton, Szent György stb.) éppúgy, mint a szent hittitkokat (Szent Bölcsesség, Szent Grácia, Szent Jobb, Szent Kereszt, Szent Lélek, Szent Sír, Szent Trinitás, Szent Vér). Ugyanúgy jár el tehát, mint legutóbb a Kristó Gyulától szerkesztett Korai magyar történeti lexikon, amelyben a *patrocinium* (534. o.) címszó ’templomcím’-ként van értelmezve. A latin *patrocinium* (a *patrocinor* ’pártfogol, oltalmaz’ igével együtt) a *patronus* ’pártfogó, oltalmazó’ származéka. (Alakulásmódjához 1. *latrocinium* ’latorkodás, rablás’ <: *latro* ’lator’ és *tirocinium* ’hadban való tapasztalatlanság’ <: *tiro* ’regruta, újonc’.) Eredetileg ’pártfogás’-t,

'oltalmazás'-t jelentett, az egyház szóhasználatában 'mennyei pártfogás'-t és 'a védőszent ünnepé'-t. Valamely templom védőszentjének ünnepét nálunk közkeletű módon a templom búcsújának mondják. Ám azt a szent hittitkot, amelynek tiszteletére egy-egy templomot felszenteltek, semmiképpen sem lehet patrónusnak, ünnepét pedig patrocíniumnak nevezni. Templomcímen viszont a szent pártfogókat és a szent hittitkokat egyaránt lehet érteni. Ezért az értekezés címe mind teológiaiilag, mind pedig etimológiaiilag szabatosabb volna, ha az egyébként sem közismert *patrocínium* helyett a *templom cím* kifejezéssel élne. Esetleg így: „Templomcímekből alakult helységnevek a középkori Magyarországon”. Vagy: „A templomcím helynévadó szerepe a középkori Magyarországon”. Ilyen címmel már jelent is meg Mező Andrásnak egy közleménye (Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 1995/4. sz. 502–521). Ám az ellen én sem emelek kifogást, hogy a közeli, érintkező fogalmakat jelölő *patrocínium*, *templomcím* vagy *titulus* és *templomnév*, sőt akár *dedikáció* kifejezéseket a szerző stilisztikai céllal váltakozva, egymás szinonimáiként használja. (L. az értekezés 37–8. oldalát.)

A magyar művelődéstörténet ismeretanyagát értékes adalékokkal gyarapítja az értekezésnek az a fejezete, amely „A templom szerepe középkori településeink életében” (28–36) címet viseli, és az idő múlásával egyre szaporodó számú templomépületeink sokrétű funkcióját, sajátosságát mutatja be. Foglalkozik a fejezet a templomnak mint építménynek az anyagával, helyenként szükségessé váló várszerű megerősítésével, a templomnak és közvetlen környékének a lakosság közéletében játszott szerepével, a templomok egyházi illetékességével, alá- és fölérendeltségével, a környezetükből kiemelkedő templomok, templomtornyok tájékozási pontként való funkcionálásával, a templom oltárának eskütevő helyként történő használatával, a templomépületeknek mint vagyontárgyaknak pénzben kifejezhető értékével, a templommal és udvarával mint temetkezési hellyel. Mindez hathatósan elősegíti annak megértését, miért is jelentkezik középkori helységnévadásunkban a névadás motívumaként oly gyakran valamely templom vagy annak neve, a templomcím.

„A patrocíniumi helységnevek keletkezése” (37–48) tárgyalásakor Mező András helyesen mutat rá arra a párhuzamosságra, amely szembeszökő a templomnévi eredetű formáns nélküli helységnevek és a pusztá személynévből alakult helységnevek között. Ezzel kapcsolatosan érdemes felidéznünk egy megragadó szellemiségű passzust Bálint Sándornak „Patrocínium, egyházi év és néphagyomány” című, elsőnek 1979-ben közzétett dolgozatából, amely, úgy látom, nem került Mező András szeme elé: „Archaikus-szagrális felfogás szerint a templom egyedül a szent patrónusé, hiszen elsősorban az ő tiszteletére épült. Így a zágrábi székesegyháznak és egyházmegyének patrónusa és mennyei birtokosa Szent István magyar király. Elsősorban ezzel a felajánlással

kapcsolódott az akkori jámbor közfelfogás szerint Horvátország a magyar hazához, a koronához. Az erekle, illetőleg a felajánlás szakrális névmágiája révén tehát a templom, főleg plébániatemplom, de maga a helység: a föld és a nép is a védőszentnek virtuális birtoka, a hívek pedig a patrónus alattvalói, szinte udvarnépe. A tisztelet és kultusz ellenében a védőszent Isten színe előtt a szószólójuk.” (Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok. Bp., 1981. 70.)

A Körös megyei *Szentadorján* (horvát nevén *Oderján*) ma nem önálló helység, hanem a Djurdjevactól délkeletre fekvő Kloštar község része. L. Sabljar 283. – A szerző elmarasztalja Ortway Tivadart, illetőleg munkatársát (57), hogy lokalizálatlanul közöl a váci egyházmegye csongrádi főesperességéből egy *Sancto Adrian* plébániát, ám – Mező András szerint – a pápai tizedjegyzék alapkötetében ilyen adat nem található. Györffy (1: 904) alapján kiderül, hogy Szentadorjánmártély 1335-ben Csanád megyéhez tartozott, ugyanakkor viszont valóban a csongrádi főesperesség volt az egyházi fölöttese. Vö. 1332–7: „a-diaconatus Changrad... Jo sac. de *S. Adriano*” (Vat. 1/1: 254). A vitatott adat tehát bizonyára a 2. szám alatt tárgyalt *Szentadorjánmártír*-hoz sorolható.

A Torontál megyei, de Mező Andrástól közelebből lokalizálatlanul hagyott *Szentendréd* Milleker (8) szerint „Részben Becséhez tartozott, Török-Becse környékén feketett.” Nagyjából ugyanoda, Törökbecse tőszomszédságába helyezte már Csánki (2: 127) is. Úgy látom, hogy Mező András nem használta Milleker Bódog történeti földrajzát (Délmagyarország középkori földrajza. Temesvár, 1915.). Kár. Torontál, Keve, Krassó és Temes vármegyék középkori helyneveire vonatkozólag használatra érdemes segédkönyv.

A Valkó megyei, de Mező Andrástól közelebből nem lokalizált *Rücsiszentandrás*-t Verőce megye délkeleti vidékén (Csánki 2: 347), Diakovár (Djakovo) környékén, tőle nyugatra-délnyugatra (ComVer. 160) lehet keresni.

A Zala megyei *Nemesszentandrás* legkorábbi említése 1093-ból van idézve, ám ez a hamis oklevél csupán 1274-ből való (ugyancsak hamis) és még későbbi átirásokból ismeretes. (L. DHA. 1: 278–285.)

Nem világos előttem annak oka, miért nem használta fel Mező András (61, 64) a Komárom (Komarno) részeként 1268/1347 óta adatolt Szent András-templom körüli városrész státuszához Györffy történeti földrajzának adatolását, interpretációját és térképvázlatát (Györffy 3: 427, 430, 432).

Újszerű és szellemes *Szentandrásúr* (Pozsony megye) Mező Andrástól adott magyarázata korábbi *Szentandrás-Súr*-ból. Arra a jelenségre, hogy több közeli falunak közös temploma lehet, a közelmúltból is van példa. A mátrai három felső huta (1938-ban megállapított nevükön *Mátraszentimre*, *Mátraszentlászló*, *Mátraszentistván*) közös, Szent István királyunk tiszteletére szentelt temploma

1938–42-ben Mátraszentimre határában, de mindhárom településről elég jól megközelíthető helyen épült fel. A mai napig *Három falu temploma*-ként (MNYTK. 181. sz. 27) emlegetik, így írják meg a térképek is. (Újabban már Mátraszentimre belterületén is van kápolnaméretű templom.)

A 64. oldalon tárgyalt *Denkóc* névelem egy horvát **Denkovec* vagy **Denkovci* átvétele lehet. Ennek tövében a számos keresztnév (*Desimir, Mladen, Najden, Radivoj, Vladen* stb.) becező alakjaként használatos *Denko* rejlik. – *Rücsiszentandrás* előtagja vagy a **Rücsi* családnév (*Rücs* hn. + -i), vagy a *Rücs* helységnév -i képzős származéka.

A Temes megyei, de Mező Andrástól közelebből nem lokalizált *Szentantal*-ról Milleker (157) azt közli, hogy az 1392. évi, mindeddig egyetlen előfordulásában egy Augustinus de *Zenthantal* nevű királyi emberről van szó *S z a k á l h á z á n*. Talán arrafelé kereshető, Temesvártól nyugatra.

A 78. oldalon a szerző a Varasd megyei *Szentbertalan* helységnév vagylagos horvát névalakjaként *Zabnik*-ot említi, ám adatai között ez a forma nem szerepel. L. 1455: *Zenth Bartholom* seu *Zabnik* (ComVar. 5). *Žabnik* (: *žab[a]* 'béka' + *-bnik*) ma önálló helység (ComVar. 186) Bartolovectől északkeletre (1882/1902: Warasdin und Kotor. 1:75 000-es térkép). A Verőce megyei *Szentbertalan* vagylagos *Csapataka* változatát viszont a szerző adatolja, de nem kommentálja.

A Kőrös megyei *Szentdemeter* lokalizációjához közelebb vihet (a nyilván Csánkitól átvett „Jasenovac k.” helyett) a *Szencseszentdemeter* névalak előtagját tartalmazó és ugyancsak 1481-ből adatolt *Zemche-Zent-Marthon* (213. oldal), amely a Pozsega megyei (korábban Kőrös megyei) Fejérkö (Engel: KirHat. 111) ~ Bijela Stijena környékén kereshető. L. ComPoseg. 16, 255.

A Kőrös megyei *Szentdomonkos* régi horvát *Zelnica* nevéhez l. alább a *Szentmárkószelnicá*-ról mondottakat. De volt a falunévnek megkülönböztető *Konska*- előtagja is. Ez a falu mellett elfolyó *Konjska* (: *konj* 'ló') patak nevével azonos. Ehhez l. Ortway: Vízr. 1: 438 és ComCris. 121. Térképi ábrázolásához l. 1882/1898 *Konjska* B. (Dubrava und Gradec. 1:75 000-es térkép).

A Kőrös megyei *Szenterne* vagylagos horvát *Gušćerovec* névalakja valóban horvát személynévből képződött, ahogyan azt a szerző az 1379. évi *Kuscher* személynév alapján megállapította. E személynév eredetéhez l. što nyelvjárási szerb-horvát *gušter*, ça- és kaj-horvát *gušćer* 'gyík'.

A Szent Margit legendájában is emlegetett középkori *Szenterzsébet(asszony)falva* (Pest megye) nem azonos az 1950-ben Budapesthez csatolt *Pest(szent)erzsébet*-tel, amint azt a szerző kérdőjellel bár, de lehetségesnek véli. A török hódoltság idején elenyészett középkori falu jórészt a mai Ferencváros, főleg a Boráros tér táján terült el, s nagyjából a mai Közgazdasági Egyetem és a Déli összekötő vasúti híd között húzódott.

(Helyére, történetére vonatkozólag l. Györffy: BpTört. 1: 266, 360 és – legújabban – Dr. Papp Gézáné: „Vala Szent Erzsébet asszony falvában Pest mellett ...”: Honismeret 1995/4. sz. 68–75.) Az újkori Pesterzsébet a gubacsi pusztából kiparcellázott területen épült meg, és 1870-ben Erzsébet királyné tiszteletére kapta az *Erzsébetfalva* nevet, amelyet 1924-ben a *Pesterzsébet*, 1932-ben pedig a *Pestszenterzsébet* név váltott fel. A *szent* névelem betoldása tehát utólagos. Az Árpád-kori *Szenterzsébet(asszony)falva*-nak és a legújabbkori *Pestszenterzsébet*-nek semmiféle kapcsolata nincs egymással. – Említésre érdemes még az, hogy a rendkívül hosszú középkori *Szenterzsébet(asszony)falva*-nak radikálisan megrövidült *Szentfalva* [1403: „*possessionis Zenthfalua vocate in fine civitatis Pestiensis*”: ZsigmOkl. 2/1: 303; 1411: *Zenthfalua*: i.m. 3: 323] változata is járatos volt. (L. A jelen értekezés 317. oldalát is!) Ez más típusú rövidülés, mint a *Szentfábiánsebestyén*szállásából alakult *Fábiánsebestyén*.

A Kőrös megyei *Szenterzsébet* régi horvát *Jugovec* névváltozatában a horvát *Jug* (tkp. 'dél mint világtáj') személynév rejlik. A mai *Jugovo Polje* 'Jug mezeje' értelmű. – A Szeben megyei *Szenterzsébet* német *Hammersdorf* és román *Guşteriţa* nevére l. Kniezsa: MagyRom. 1: 255.

Szentgracián magyarázata a 96. oldalon arról győzi meg az olvasót, hogy a szerző – ha oka van rá – nemcsak mások vélekedéseit bírálgatja, hanem saját korábbi nézetein is képes túllépni, ha őket később helytelennek találja.

A Kőrös megyei *Lemesszentgyörgy* (99, 109) előtagja, a horvát *Lemeš* nemcsak falunévként él, hanem családnévként is (*Lemeš*: LPH. 362). Budapesten is van *Lemes* nevű telefonelőfizető. Vö. szerb-horvát *lemeš* 'ekevas'; l. még: cseh *Lemech* (tkp. 'ekevas') szn., lengyel *Lemiesz* (tkp. 'ekevas') szn., orosz *Lemeš* (tkp. 'ekevas') szn., *Lemešev* csn. (Az eredetileg 'ekevas' értelmű magyar *lemez* szláv jövevény.) Mindezekből az következik, hogy a horvát *Lemeš*-nek a szerző által valószínűtlennek tartott etimológiai összefüggése a kelet-szlovákiai *Lemes*-sel igenis felvethető.

A Varasd megyei Szentillés ~ Ilija régi horvát *Obrež* (← **o-brěg-jb*) neve valóban 'domb melléke' értelmű, ahogyan arra a szerző helyesen mutatott rá a FNESz.⁴ *Ubresz* szócikke alapján. L. Dickenmann: Stud. 2: 544.

A Kőrös megyei *Szentilona* helység horvát *Koruška* névalakja megegyezik a helységen átfolyó és jobb felől a Glogovnicába ömlő patak nevével [1217: *Corusca*: Dickenmann: Stud. 1: 186; l. még Ortway: Vízr. 1: 441]. A patak és a helység térképi ábrázolására l. 1883/1894 *Koruška* (Kopreinitz und Kreuz. 1:75 000-es térkép). A szlovén *Koroška* víznévvel együtt a horvát *Koruška*-t régi **Koront'sko*-ra vezetik vissza és a Karintiának nevet adó karantánok nevét keresik benne (Dickenmann: Stud. 1: 186). L. régi magyar *Korontály-ország* 'Karintia' (FNESz.⁴ 1: 691).

A Pozsega megyei *Szentimre* (*Imbrijevcí*) helység *Kispaka*, *Imrepaka* névváltozatát az magyarázza, hogy a nála nagyobb Paka tőzsomszédságában, tőle északkeletre, a *Pačica* (: *Paka*) folyó mentén fekszik. (A folyó neve tehát nem *Paka*, ahogyan azt a szerző a 146. oldalon véli.) Térképi ábrázolásához l. 1883/1895: *Imrievci*, *Imrievičko brdo* '248 m magas domb a falutól északnyugatra' (Našice und Kutjevo. 1:75 000-es térkép). – Kőrös (később Varasd) megyében Kaproncától (Koprivnica) észak-északnyugatra is van egy *Imbriovec* [1882/1902: *Imbriovec*: Warasdin und Kotor. 1:75 000-es térkép] nevű falu, amelynek plébániatemploma Szent Imre (Sv. Emerik) tiszteletére van szentelve (Sabljar 147). Történeti adatai 1501-től ismereteseek. Magyar névalakja nincs (ComVar. 62). Van még a mai Varasd megyében Varasdától délkeletre is egy *Imbriovec Jalžabetski* [1882/1902: *Imbriovec*: fentebbi térképen] nevű falu (ComVar. 62), de saját temploma – legalábbis az 1879. évi felmérésen alapuló fenti térképi ábrázolás szerint – nincs. A tőle északkeletre fekvő *Jalžabet* (amelyről megkülönböztető jelzőjét vette) plébániatemplomát Szent Erzsébet (Sv. *Jelisava*: Sabljar 155) tiszteletére szentelték. L. a szerző értekezésében a 90. oldalon a 18. sz. *Szenterzsébet*-et.

A Zágráb megyei *Szentistván* újabb kori horvát *Unčani* nevének 'Una folyó mentiek' az értelme. A korábbi *Povnyina* ~ *Pownya* írásképi névalakot is az Una folyó mellékére vonatkoztatnám: **Po* + *Un(a)* + *je* > **Pounja*. Vö. szerb-horvát *Podravlje* 'Dráva-mellék', *Posavlje* 'Száva-mellék', *Potisje* 'Tisza-mellék', *Pomorišje* 'Maros-mellék', *Podunavlje* 'Duna-mellék', szlovén *Pomurje* 'Mura-mellék' stb. A **Pónya* olvasatot és a *Ponyavica* víznévvel való összekapcsolás lehetőségét a szerző részéről megalapozatlan vélekedésnek tartom (118).

A Varasd megyei *Cirovicaszentiván* előtagja egy *Cerovica* víznév, amely ma *Cerovice* határrész neveként él tovább Cenkovectől (ComVar. 25) nyugatra. (Térképi ábrázolása: Kopreinitz und Kreuz. 1:75 000-es térkép.) Cenkovecnek temploma nincs. A Cenkovectől délnyugatra eső Koprivnički Ivanec (ComVar. 82) plébániatemploma viszont ma is Keresztelő Szent János (Sv. Ivan krst.) tiszteletére van szentelve. A *Cerovica* víznévben a szerző helyesen ismerte fel a horvát *cer* 'cser' fanevet. A *Cenkovec* helységnév a *Cenko* (: *Svetozar*, *Cvetozar*, *Stefan* stb.) személynév származéka.

A Szepes megyei *Szentjost*-nak a szerzőtől tisztázatlan eredetűnek véleményezett szlovák *Lechnica* névváltozata egy szláv *Lechno* (: *Lech* (l. SÍSNO. 3: 237) személynév származékaként magyarázható. Elsődleges alakja **Lechnice* lehetett 'Lechno emberei, Lechno népe' jelentéssel. A *Lech* személynévhez l. ócseh *lech* '(törzs)fő, Häuptling'. L. még ólengyel **lēchъ* 'lengyel' (: *lědĕninъ* (tkp. 'szűzföld lakója, Neulandbewohner') (: **lēdo* 'szűzföld, Neuland'. Etimológiailag idekapcsolódik az orosz eredetű magyar *lengyel* népnév is.

A Pozsega megyei *Szentkatalin* régi horvát *Lešnik* nevéhez l. horvát *lešnik* 'mogyoró'. Az újabb *Lještani* a *lešće* 'mogyorócserje' származéka és 'mogyorócserjénél lakók' értelmű. – A Zágráb megyei *Szentkatalin* horvát *Dubrance* nevében a horvát *Dobran* személynév származéka kereshető. Első szótagbeli *u*-ját a *dubrava* 'erdős völgy; tölgyes' befolyásolhatta.

Újszerű és érdekes a szerzőnek az a vélekedése, hogy *Keresztúr* helyneveink elsődlegesen 'Krisztus úr' értelműek lettek volna. Ennek igazolására azonban még további kutatások szükségesek, hiszen a magyar *kereszt* főnév egykori személynévi *'Krisztus' jelentését csupán annak alapján lehet feltenni, hogy a magyar *kereszt* forrásául szolgáló szláv *krbstv*-nak az óegyházi szlávban egyaránt volt tulajdonnévi 'Krisztus' és köznévi 'kereszt' jelentése, és elvileg nem lehet kizárni, hogy a magyarba is átkerült mindkét jelentés. Egyébként magának a *Krisztus* névnek magyar személynévi használatához l. még – a szerzőtől idézett adaton kívül – 1277: *Creztus* szn. (ÁÚO. 9: 186.)

A Kőrös megyei *Keresztúr* horvát neve (*Rasinja*) aligha lehet víznévi eredetű, ahogyan a szerző véli. A falun a *Gliboki potok* (= 'Mély-patak') folyik át (1883/1894: Kopreinitz und Kreuz. 1:75 000-es térkép). A horvát helységnévben inkább valami *Ras*, *Rasin* (<: *Rastimir*, *Rastislav*, *Rastivoj*) személynév rejlik birtokjelölő képzővel megtoldva. – A Kőrös megyei *Obedszentkereszt* ~ *Križ* előtagjában nem személynév rejlik, ahogyan a szerző állítja, hanem helységnév. A középkorban *Obed*-nek, ma *Obedišće*-nek hívott falu Križtől dél-délkeletre fekszik. L. 1882/1912: *Obedišće* (Ivanić Kloštar und Moslavina. 1:75 000-es térkép). Történeti adataira l. Dickenmann: Stud. 2: 53 és ComCris. 166. Sabljár 206 szerint *Križ*-t korábban *Sveti Križ*-nek és *Podobed*-nek (= 'Obedalja') hívták; plébániatemplomának titulusa ma is a Szent Kereszt (Sv. Križ).

A Kőrös megyei *Ravenszentlászló*-t a szerző *Raven* környékére helyezi. Nos, két Raven van, egymás tözsomszédságában, *Veliki Raven* és *Mali Raven*. Közülük csak *Mali Raven*-nek van temploma [1882/1898: *Dubrava und Gradec*. 1:75 000-es térkép], mégpedig Szent László (Sv. Ladislav) tiszteletére szentelt plébániatemploma (Sabljár 353). *Ravenszentlászló* tehát *Mali Raven*-nel azonos. *Raven* etimológiájához l. szerb-horvát *ravan* 'sík, sima' (l. Dickenmann: Stud. 2: 91).

A Zala megyei *Szentmárkószelnica* kapcsán a szerző tévesen hivatkozik a FNEsz.⁴ *Zelina* szócikkére. A horvát *Selnica* nem *z*-vel, hanem *sz*-szel hangzik, és a *selo* 'falu' származéka: **sel(o)+-n+ica*. (L. Hadrovics: Muraköz 13.) A Muraközben, Muraszardahelytől délnyugatra fekvő *Selnica* (magyarosított névalakja *Szelencehegy*; ehhez l. Mező: HivHn. 205 és Hnt. 1944. 539) plébániatemplomának titulusa ma is Szent Márk (Sv. Marko). L. Sabljár 371.

A Kőrös megyei, de a szerzőtől közelebből nem lokalizált *Szagyócaszentmárton* a mai horvát *Martinci Miholjački* településsel azonos a Dráva jobb partján Doni Miholjactól nyugatra. (Térképi ábrázolásához l. 1883/1907: *Martinci* pst.: Harkány und Miholjac-Dolnji. 1:75 000-es térkép). Történeti adataira l. ComVer. 115. A falu a ma *Čadjavicá*-nak, egykor *Sadjavicá*-nak hívott folyó mellékén fekszik. A horvát *Sadjavica* a *sadja* 'korom' származéka, és a folyó vizének sötét színével kapcsolatos. Etimológiailag összetartozik a Szolnoknál a Tiszába ömlő *Zagyva* nevének szláv előzményével. A *sadja* idővel kiveszett a što-nyelvjárásból. A betelepülő szerbek a *Sadjavicá*-t az ugyancsak 'korom' jelentésű *čadja* tövet tartalmazó *Čadjavicá*-val cserélték fel. (A kérdéshez l. Ortway: *Vízn.* 2: 427; Melich: *HonfKial.* 96–102; Dickenmann: *Stud.* 1: 83; Skok: *EtRj.* 1: 287, 3: 185.)

A Kőrös megyei Szentmárton horvát *Kopina* névváltozata talán a *kopa* 'rakás, boglya' (vö. magyar *kepe*) származéka, esetleg olyan helyre utalva, ahol boglyák álltak. De l. horvát *Kopina* csn. <: *Kopa* szn. <: *Prokopija* szn. is.

A Kőrös megyei *Szentlélek* horvát *Dežanovac* névváltozatához l. a horvát *Dešan* (<: *Delibor*, *Demeter*, *Desimir* stb.) becéző személynevet.

A Kőrös megyei *Szentlőrinc* horvát *Gostović* névváltozatához l. a horvát *Gost*, *Gosta*, *Gosto* (<: *Gostimir*, *Gostislav*, *Radigost*) becéző személynevet.

A Kőrös megyei *Szentlukács* ~ *Lukač* plébániatemplomának titulusa ma is Szent Lukács (Sv. Luka); l. *Sabljar* 237.

A Kőrös megyei *Obranócszentmihály* (225) előtagját a szerző a 232. oldalon magyarázat nélkül hagyta. Egy horvát *Obranovec* helységgel van dolgunk, amely az *Obran* szn. származéka.

A Zágráb megyei *Szentmiklós* horvát *Lupoglav* névalakjának etimológiáját a szerző nem ismeri (244). Összetett név; megértéséhez l. a következő horvát mondatot: *lupio ga po glavi* 'a fejére ütött valakinek'. Van horvát *Lupoglavac* családnév is. (A *Lupoglav*-ra l. Mažuranić 1: 617.) A szerkezeti felépítéshez l. horvát *Lepoglava* (tkp. 'szép domb'; l. *FNESz.*⁴ 2: 28) és *Lepoglavec* hn. is. Ám nagyon is elgondolkodtató a horvát *Lupoglav* összecsengése a Trencsén megyei régi *Lupohláv* 'Sárosfalu, Upohláv' (Fekete Nagy: Trencsén m. 149; VSOS. 3: 221) és a csehországi *Hlupohlavi* plur. (Gebauer: *SlStč.*² 1: 433) helységnevekkel. A cseh helységnév jelentése 'buta fejek'. A lengyelben közönséges *Glupigłowa* családnévnek 'buta fej' az értelme. Lehet, hogy itt van a dolog nyitja. A szlovák *Lupohlav* elejéről elmaradhatott a *g* > *h*. De a horvátban az összsláv *g* megmarad *g*-nek, és nyomós ok nélkül nem is maradozik el a szókezdő *gl*-ből. Vagy talán a horvát *Lupoglavac* családnév korábbi **Glupoglavac* névalakból fejlődött esetleg tudatos névszépítéssel? Meglehet.

Gragyenasantmiklós előtagjának eredetét a szerző nem ismeri (245). A horvát *Gradjena* víznévvel azonos (Ortway: *Vízn.* 1: 345; Dickenmann: *Stud.* 1: 131). A *grad* 'megerősített hely, vár', *graditi* 'épít' származéka.

Nartszentmiklós előtagja nem függ össze a Vas megyei *Nardá*-val, ahogyan azt a szerző véli (245). A horvát *Narta* helységnév régi *Nart* alakjával van dolgunk. Ennek etimológiája: *na* 'on, -en, -ön' + *rt* 'hegycsúcs, hegyfok; fok, földnyelv'. (L. Skok: EtRj. 3: 162.) A vidék térképi ábrázolását l. 1882/1892: *Narta* (Dubrava und Gradec. 1:75 000-es térkép). – A plébániatemplom patrónusa Sabljár szerint Szent György (Sv. Juraj).

A Valkó megyei *Ruzsincszentmiklós* előtagjának töve a szerző szerint talán összevethető a szepességi *Ragyóc* névével. Inkább valami horvát **Ružinec* (<: *ruža* 'rózsa', *Ruža* női szn.) lehetett az előzménye. Arra, hogy a *ruža*, *Ruža* származékából helynév alakulhat, l. *Ružinovci* 'egy hegy Dalmáciában' (HASz. 14: 357).

A Pozsega megyei *Pleternicaszentmiklós* előtagját a szerző – helyesen – szláv eredetűnek minősíti, de közelebbit nem tud róla. A horvát *Pleternica* folyó- és helységnév a szerb-horvát *pleter* 'fonadék, vesszőkerítés, cserény' (<: *plesti* 'fon') származéka. (L. Dickenmann: Stud. 2: 72 és Skok: EtRj. 2: 682.) *Pleternica* község plébániatemplomának patrónusa ma is Szent Miklós (Sv. Nikola); l. Sabljár 316. A Pozsegától (Slavonska Požega) délkeletre fekvő *Pleternica* térképi ábrázolásához l. 1883/1897: Pozsega und Neu-Gradiška. 1:75 000-es térkép.

A Körös megyei *Otnyaszentpál* előtagja aligha vonható kapcsolatba a galíciai *Otinyá*-val, ahogyan a szerző véli. Talán egy horvát *Hota* (<: *Hotimir*, *Hotislav*) személynév származéka kereshető benne. (Vö. Mažuranić 1: 869 *Othin* a.) Figyelmet érdemel az 1513. évi *Hothnya Zenth Pal* (ComCris. 227) a maga szókezdő *h*-jával.

A Körös megyei *Csersztvecszentpéter* előtagján a szerző felismeri a horvát eredetet, de a részleteket nem tisztázza. *Čvrstec* egy falu horvát neve Köröstől (Križevci) kelet-délkeletre. Keresztül folyik a falun egy *Čvrstav* (régén *Čvrstec*) nevű patak. (Térképi ábrázolására l. 1883/1894: Kopreinitz und Kreuz. 1:75 000-es térkép.) A pataknév tövében a szerb-horvát *čvrst* 'szilárd, kemény' melléknév rejlik, talán 'friss' jelentésben (vö. szlovén *čvrsta voda* 'friss víz'). Arra utalhat, hogy a névadáskor a pataknak kellemesen hűvös, ivásra, itatásra kiválóan alkalmas, nem pedig poshadt volt a vize. – A falu plébániatemplomának védőszentje ma is Szent Péter apostol. (Sv. Petar ap.). L. Sabljár 409.

A Körös megyei *Palicsnaszentpéter* horvát eredetű előtagját a szerző magyarázat nélkül hagyta. *Palicsna* horvát víznév. Lokalizálásához l. Ortway: Vízr. 2: 85. A mellette fekvő településnek egykor ugyancsak *Palična* volt a neve, de később *Palešnik* lett belőle. Térképi ábrázolásához l. 1914: *Palešnik* (Daruvar. 1:75 000-es térkép). A *Palična* víznév a szerb-horvát *palica* 'pálca, bot' származékának látszik, talán az alapszónak valami más jelentésében. (A *Palična* etimológiájához l. Dickenmann: Stud. 2: 65.)

A Somogy megyei *Pogányszentpéter* egy adatból ismert *Stregenchy Zenthpéter* névváltozatának megkülönböztető jelzője a szerzői *Sztregencs* olvasat helyett *Sztregenc*-nek is olvasható, s ez esetben akár egy horvát **Strgenice*-féle helynévből is magyarázható volna. Bosznia-Hercegovinában valóban létezik egy *Strgonice*, valamint egy *Strganci* nevű hely. Lehetett máshol is.

A Kőrös megyei *Gerecszentpéter* előtagját illetően a szerző ingadozik, hogy a horvát *gorica*-t vagy a horvát *grič*-et keresse benne. Az adatok bizonyossága szerint az elsődleges horvát alak *Gorica* (tkp. 'kis domb') volt, de ezt idővel felváltotta a horvát *Gradec* (tkp. 'kis vár'). A magyar *Gerec* (vagy inkább *Geréc*) a *Gradec*-ből való. L. a FNEsz.⁴-ben *Graz* és *Gréci-pusztá* szócikkét.

III.

A 313. oldalhoz. Minthogy a Zágráb megyei *Szentnedele* ~ horvát *Sveta Nedjelja* plébániatemplomának a Szentháromság (Sv. Trojstvo) a titulusa még ma is (Sabljar 406), nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a 'szent vasárnap' értelmű helységnév voltaképpen Szentháromság vasárnapjára utal, amelyet az Egyház a Pünkösöd utáni első vasárnapon ült meg. S ha már a *Sveta Nedjelja*-t rokonértelműnek tartom a *Sveto Trojstvo*-val, akkor megkockáztathatom azt a feltevést is, hogy a muraközi *Nedelišće* város, amelynek legkorábbi ismert előfordulása az 1226-ból való *Nedelicze* (NyK. 48: 416), de amely város plébániatemplomának a Szentháromság (Sv. Trojstvo: Sabljar 273) a patrónusa, talán mégsem a vasárnap tartott vásárokról kapta nevét, ahogyan azt az 1887-ben hivatalosan megállapított *Drávavásárhely* névalak is sugallja, hanem plébániatemplomának búcsúnapjáról. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról sem, hogy a dies dominica fokozottabb megszentelése érdekében Szent László megtiltotta a vasárnapi vásárolást, s ettől kezdve a hetivásárokat hétköznapi napokon tartották. Ezért van annyi *Szerdahely*, *Szombathely* stb. stb. a magyar helységnevek között, de nincs egyetlen **Vasárnaphely* sem. Ez a körülmény még akkor is meggondolkodtató, ha *Nedelišće* ~ *Drávavásárhely* történeti adatai között nem található meg az eredetinek tartható **Sveta Nedjelja* névalak. De hát a Zágráb megyei *Szentnedele* ~ *Sveta Nedjelja* történeti adatai között is van jelző nélküli *Nedelcz*, *Nedewlcze* alakváltozat (ComZagr. 2: 27).

IV.

A helységnévvé nem vált templomcímeket a szerző az értekezés törzsanyagához csatlakozó függelékben mutatja be. Köztük van Szent Ferenc is. Az ő nevéből később mégis alakult – igaz, horvát – helységnév Szlavóniában.

A Kőrös megyei Dropkovecnek (l. 1883/1894: Kopreinitz und Kreuz 1:75 000-es térkép; ComCris. 39) Sabljár 91 szerint *Sveti Franjo* és *Sveti Ferenc* volt a régebben használt neve. A *Franjo* és a *Ferenc* névalak egyaránt horvát. A magyarból átvett *Ferenc* 1423 óta adatolható a horvátban (Hadrovics: UngEISkr. 228).

Idővel Szent Józsefnek és Szent Rókusnak a templomcíméből is keletkezett helységnév.

Beszterce megyében, a Lesbe ömlő Ilva patak mentén fekszik *Szentjózsef*. Adatai: 1808: *Szent József* cum Major (Lipszky: Rep. 2: 137); 1912: *Szentjózsef* (*Sân-Josifu, Poiana*) (Óradna und Naszód. 1:75 000-es térkép); 1929: *St. Joseph*, m. *Szent-József* (Kisch 286; szerinte a németek honosították meg a Szent József kultuszt); 1944: *Szentjózsef* (Hnt. 1944. 544). A helység a román *Pojana* néven bukkan föl 1760–62-ben (Suciu 2: 51). Mai névalakja *Poiana Ilvei* (= Ilvapojána).

A Muraközben Csáktornytól északkeletre egy falunak a horvátban *Sveti Rok* (Sabljár 410), a magyarban *Szentrókus* (Lipszky: Rep. 1: 642) a neve. Legkorábbi előfordulását Tomasich 1792. évi Zala megye térképéről ismerem: *S. Rochus*. L. még: 1880: *Szt. Rókus* (Hátsek: MegyTérk. Zala m. a.); 1882/1902: *Szt. Rókus* (*Sv. Rok*), *Szt. Rókus mjr.*, *Új Rókus mjr.*, *Kis Rókus mjr.* (Warasdin und Kotor. 1:75 000-es térkép); 1944: *Szentrókusfalva*, *Kisrókus*, *Újrókus* (Hnt. 286 *Jánosfalva* alatt); 1973: *Novo Selo Rok* (ImMesta. 1973. 279). Az 1882/1902. évi térkép egy háromszögelt templomot jelöl *Szt. Rókus* (*Sv. Rok*) területén. Nyilván e templomnak Szent Rókus a patrónusa.

A szerző Szent Vincét is helységnév-nélkülinek tartja (360). Neki mégiscsak van nyoma földrajzi neveinkben. Bodroghalásztól nyugatra emelkedik *Szemince* (← *Szent Vince*) domb. Neve azzal kapcsolatos, hogy a dombon állott a Szent Vincéről (korábban Szent Domonkosról) nevezett domonkos kolostor. (Kiss: MNy. 83: 341; FNESz.⁴ 2: 552).

Szentek nevét hegyek, vizek, fürdők is őrizhetik, többnyire áttételesen, templomcímen keresztül. A *Rozália-hegység* a legmagasabb pontján 1666-ban emelt *Szent Rozália* kápolnáról kapta nevét. (FNESz.⁴ 2: 425). Templomcíméből való a *Szent György-hegy*, *Szent Mihály-domb*, *Szent Mihály-hegy*, *Szent Tamás-hegy* stb. is. Életeseményről vette nevét a *Szent Margit-sziget*, *Szent Gellért-hegy*.

Püspökfürdő régi *Szent László bányája* vagy *fürdője* megnevezése a birtokos nagyváradi püspökség patrónusára emlékeztet. A Gerecsében eredő *Szent László-víz* egy elenyészett falu templomcími eredetű nevéből származik.

A Vas megyei *Rábagyarmat*-nak *Ruprechtgyarmat* (FNESz.⁴ 2: 388) névváltozata is volt, mert a falunak templomcími eredetű német neve (*Sankt*) *Rupprecht*. Később a templomcím *Szent Lambert* lett; ma is az. A tituluscserére azért került sor, mert Szent Rupprecht a salzburgi érsekségnek volt az alapítója,

s ebből esetleg arra lehetett volna következtetni, hogy a salzburgi érsekségnek fennhatósági jogköre van Pannóniában. A magyar egyház nem engedte meg területén Szent Rupprecht kultuszát, és a *Szent Rupprecht* titulust mindenütt *Szent Lambert* titulussal cserélte fel. (Moór: Westung. 232; Györffy: StudSl. 5: 12–13.)

Úgy látszik, hogy templomcíméből alakult magyar helységnevek egykor a Kárpát-medencén kívül is feltalálhatóak voltak. A Dnyeszter vidéki magyar lakta Csöböröcsök környékén a 18. század második felében még magyar lakosságú volt *Szentpéter*, *Szentjános* és *Szentantal* is. Később valamennyi besszarábiai magyar falu elrománosodott. (L. tölem: Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl. Nyr. 111: 220, irodalommal.)

Vannak olyan helységneveink is, amelyeknek templomnévi eredeztetése írásos adatok alapján nem igazolható ugyan, de bizonyos meggondolások következtében joggal feltehető. Pl. ilyen a Bács-Kiskun megyei *Apostag*. A helységben a kora Árpád-kortól 1805-ig egy tizenkét karéjos centrális templom állott, amelyet a tizenkét apostol képe díszített. Ha a templom titulusa valami **ecclesia (Sanctorum) Apostolorum*-féle volt, akkor számolhatunk azzal, hogy a helység elsődleges neve a többes számú **Apostolok* volt, s ebből rántódott össze a mai *Apostag* névalak. (L. FNEsz.⁴ 1: 107.)

Ál-templomcímek formálásával besegített a látszólag patrocíniumi helységnevek számbeli gyarapodásába a népetimológia is. A Vas megyei *Szentbiber(c)* (amelynek eredetmagyarázatával az EtSz. 1: 393 nem boldogult, mivel a szerkesztők nem tudták, mi volt a falu régebbi neve) kalandos úton jutott ehhez a névváltozathoz. A 14. században *Szebeborc*-nak (Csánki 2: 795) hívták a falut. Ez a szlovén (vend) *Sebeborci* átvétele. A szlovén helységnév egy **Sebebor* személynév származéka. (Szerkezeti felépítéséhez l. ószlovén *Seběgojъ*, *Seběmirъ*). A magyarban népetimológiás átalakítással *Szembiborc*, *Szentbiber* és *Szentbiber* névváltozat jött létre: 1593: *Zent Býborcz* (Urb. 56); 1628: *Zembiborc* (Urb. 72); 1808: „*Szent-Biborc* h. *Szebeborczy* vand.” (Lipszky: Rep. 1: 632); 1851: „*Szent-Biborc*” (Fényes: MoGSz. 3: 94); 1881/1890: „*Szembiborc (Szent Biber)*” (Radkersburg und Luttenberg. 1: 75 000-es térkép); 1888: „*Szembiborc* = *Szent Biber*” (Gönczy–Kogutowicz: Kézi atl. *Vas m. a.*; l. még Mező: HivHn. 86); 1944: *Szentbiber* (Hnt. 1944. 542); 1973: *Sebeborci* (ImMesta. 1973. 349). – A Zala megyei Pusztaderics környékének *Szompács* alakú helynevet latinol-olaszos műveltségű értelmiségiek *Szent Pács*-nak (ZMFN. 207 *Tófej a.*), a szent béke helyének fogták föl. Ezt a népetimológiás magyarázatot tükrözi az újkeletű *Békepuszta* névváltozat is. (L. Kiss: Nyr. 115: 260.) – A Győr megyei *Szapud*-ot egykor *Szent Szapud*-nak is hívták [1860: Nyr. 115: 252], s ez nyilván összefüggött a birtokos móríczhidai és s z e n d i Bán család előnévvel. (L. Kiss: Nyr. 115: 259.)

Még a történelmi Magyarország határain túl is keletkezett ál-templomcímű helységnév. A bajorországi *Regensburg* magyar *Boldogasszonyháza* megnevezésére gondolok. A Dunába itt torkoló Regen folyóról a rómaiak *Regina Castra*-nak nevezték el az itteni tábort. (A német *Regensburg* ennek értelmi megfelelője.) A latin névbe népetimológiás alapon bele lehetett érteni a latin *regina* 'királynő, úrnő' méltóságnévet, amely a *Regina Coeli*-féle dicsőítő egyházi kifejezésekben Szűz Máriára szokott vonatkozni. Ez lehetett az indítéka a *Boldogasszonyháza* 'Regensburg' megalkotásának. (L. tölem NyK. 89 [1987–1988.]: 224, valamint FNEsz.⁴ 2: 405 *Regensburg* a.). Egykor Magyarországon valóban voltak *Boldogasszonyháza* nevű helységek, mégpedig Csanádban (Györffy 1: 849) és Nógrádban (Csánki 1: 95).

V.

Összefoglalásként nyomatékosan kinyilvánítom azt a meggyőződésemet, hogy Mező András teljességre törekvően, korszerű módszerrel búvárolt át hatalmas nyelvtörténeti forrásanyagot, és a vonatkozó szakirodalom kritikai átrostálásával, a rokon tudományok eredményeinek az értékesítésével, világos, jól áttekinthető elrendezésben, könnyen olvasható, de mégis szabatos értekező stílusban, az adattárat és az értékelő kommentárokat egyensúlyban tartva olyan kiváló monográfiát készített, amely példaértékű lehet minden nyelvtörténeti és – különösen – történeti névtani kutató számára. A magyar helységnevek egyik fontos típusát Mező András modern feldolgozásban tárja elénk, s csak remélnünk lehet, hogy mesteri teljesítménye megtermékenyítőleg fog hatni a további kutatásokra.

A legmelegebben ajánlom, hogy a bírálóbizottság ítélje oda Mező Andrásnak a nyelvudomány akadémiai doktora tudományos fokozatot.

KISS LAJOS